

Златко ИВАНОВИЋ*

ЈУГОСЛОВЕНСКО-СОВЈЕТСКИ ОДНОСИ У СВИЈЕТЛУ МАЂАРСКЕ КРИЗЕ 1956.ГОДИНЕ

ABSTRACT: Yugoslav reaction to the Hungarian revolution in 1956 was contraversial and mainly determined by its unique position as a communist country trying to balance its looming non-aligned position between East and West. Yugoslavia supported the uprising to the extend it believed it lead to a reformist - communist system similar to the Yugoslavian, as a counter balance to the Soviet hegemony. However, following uncontrolled and escalated hostilities, Tito increasingly started to fear that the anti-Soviet sentiment in Hungary could turn into a general anti-communist attitude, which would spill over into Yugoslavia and imperil the country's specific path to socialism, as well as Tito's power. Yugoslavia was dragged into the events, following which the Soviets realized Yugoslavia will never return into the socialist camp. Just like the Western democracies, Yugoslavs did not meet the expectations of those in Hungary seeking freedom.

KEY WORDS: Tito, Nikita Khrushchev, Imre Nagy, Hungarian Revolution

Овај рад представља прилог проучавању, анализирању и оцјењивању аспеката југословенско-совјетских односа у свијетлу бурних догађаја у Мађарској 1956.године, као и покушајима изналажења одговора на питање какво је мјесто и улога Југославије у тим збивањима. Мада су неки детаљи везани за југословенско и совјетско учешће у бурним мађарским догађајима добро познати, а неки не, они су значајни за боље разумијевање начина функционисања и природе укупних међународних односа у једном од најтурбулентнијих хладноратовских периода.

* Аутор је докторант на Факултету политичких наука у Подгорици.

Под мађарском револуцијом у политичко – историјском смислу подразумевамо устанак и догађаје од 23. октобра до 4. новембра 1956. године. Пољуљан међународни углед и на Истоку и на Западу, нови сукоб са Совјетским Савезом и бројне избјеглице, неке су од посљедица ових догађаја по Југославију, у којима је на неки начин сама учествовала. Евидентна је и веза између дешавања у Мађарској и англо – француско - израелског напада на Египат. Знамо да не можемо дати коначну слику о улози Југославије у Мађарској револуцији 1956. године, али се надамо да можемо понудити одговоре на нека битна питања, у ширем међународном контексту хладноратовског свијета педесетих година прошлог вијека.

Од Београдске декларације до Мађарске револуције

Потписивање Београдске и Московске декларације 2. јуна и 20. јуна 1956. године о односима између Савеза комуниста Југославије (СКЈ) и Комунистичке партије Совјетског Савеза (КПСС)¹, Јосип Броз је доживљавао као велику побједу. У успостављању дијалога са Хрушчовом Тито је видио добру прилику да се ослободи загрљаја америчке администрације која је већ отишла „сувише далеко у препоручивању политике коју треба слиједити.“ Хрушчов је везао своју политичку судбину за питање увлачења Југославије у лагер, како би спријечио његову дезинтеграцију 1955. и 1956. године, тако да су додађаји у Мађарској 1956. били употребљени као средство за постизање тог циља. Међутим, иза Тита је већ стајало поприлично искуство у маневрисању у односима између Истока и Запада, колико је то „кримска формула допуштала.“²

Новији совјетски истраживачи, као А. С. Аникеев, истичу стални и појачани југословенски страх од совјетске инвазије као посљедице рата у Кореји. Он такође истиче да и након помирења са СССР-ом, Југославија чврсто остаје опередијелена правцима своје нове спољнополитичке оријентације - повезивању са лидерима земаља Трећег свијета.³

Извјештај америчких обавјештајних аналитичара о међународној позицији Југославије и предстојећим догађајима у земљама социјалистичког лагера се показао тачним: „Као посљедицу свог увјерења да га је Москва прихватила на *принципу различитих путева у социјализам*,

¹ Декларација о односима између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Совјетског Савеза, Југословенско-совјетски односи 1945-1956, Зборник докумената, Београд 2010, стр.916.

² Љубодраг Димић, *Јосип Броз Тито, Никита Сергејевич Хрушчов и мађарско питање 1955-1956, Токови историје*, Београд, 1998, стр. 23-27.

³ A.S. Anikееv, *Kak Tito ot Stalin Ushel: Jugoslaviia, SSSR i ssha v nachal'nyi period kholodnoi voiny 1945-1957*, (Moscow, Russia: In-t.slavianovedeniia RAN, 2002).

Тито очекује постепено снажење националистичких снага и јачање аутономије међу комунистичким партијама у сателитским земљама. Он се, међутим, плаши да би развој догађаја у појединим сателитским земљама могао измаћи контроли, што би за посљедицу имало рестаурацију стаљинистичких метода контроле.⁴

Односи Југославије и Мађарске до маја 1955. године, до када је на челу владе био Имре Нађ, битно су се поправили. У демократским реформама у Партији мађарских трудбеника (ПМТ) и њеним залагањима за већа национална обиљежја могао се препознати темељ за ослобађање од совјетске власти, као и тежња да се разрачуна са култом личности стаљинисте Ракошија, Герее у економији и Фаркаша у унутрашњим пословима. Југословенски примјер је имао снажног утицаја на реформска дешавања у Мађарској, а „реорганизација“ мађарске власти (смјењивање Нађа и његово избацивање из ПМТ и постављање стаљинисте Ракошија) мјесец дана пред историјски долазак Хрушчова на помирење у Београд, маја 1955. године, само је поменута као изузетак од свих догађања у земљама народне демократије од стране Хрушчова, који је Нађа тада описао као опортунисту.⁵ „Тада је била реорганизација мађарске владе. Берија је предложио Нађа. Међутим, он је прави правцати опортунист. Но мађарска партија се ипак расправила са њим. Сада су нам наши пријатељи послали изјаву коју је он написао и у којој је признао своје грешке. Зато ћемо му дати могућност да се поправи.“⁶

За Југословене је Мађаш Ракоши означавао као протагониста антијугословенског става, још увијек на позицијама Информбироа из 1948. године и главна сметња приснијем равоју односа Југославије и Мађарске. „У првој половини 1956. је југословенској амбасади у Будимпешти наложено да испита могућности за ревизију Рајковог процеса (који је представљао основу активности Информбироа против Југославије у Мађарској), чиме се желио ослабити Ракошијев положај кога су Руси подржавали.“⁷

Страх совјетског руководства од могућности да југословенски примјер слиједи и друге истичноевропске државе, у великој мјери је да-

⁴ National Intelligence Estimate, Number 31-56, July 24, 1956, *Yugoslavia's International Position*, стр. 219 (http://www.dni.gov/nic/PDF_GIF_declass_support/yugoslavia/Pub16_NIE_31-56.pdf).

⁵ Lj. Dimić, *n.dj.*, стр. 29-32; Csaba Bekes, *The 1956 Hungarian Revolution and World Politics, Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution Budapest, Hungary Working Paper No. 16, Woodrow Wilson International center for Scholars, Cold War international history project*, Washington D.C., Septembar 1996, стр. 5.

⁶ Радојица Лубурић, *Помирење*, Подгорица, 2007, стр. 403.

⁷ Архив Југославије (АЈ), ЦКСКЈ, IX, 75-II-80, АЈ, ЦКСКЈ, IX, 75-II-71 (Цитат из Љ. Димић, *n.dj.*, стр. 32).

вао тон хитно сазваном састанку са партијским лидерима земаља социјалистичког лагера 22. јуна 1956. у Москви. Незадовољни Московском декларацијом о односима СКЈ и КПСС, коју су Тито и Хрушков потписали 20. јуна у Кремљу, Руси су јасно ставили до знања лидерима земаља лагера да оно што су потписали са Титом не важи за остале државе и земље комунистичког лагера, предочавајући да очување лагера и совјетске доминације остају императиви социјалистичке политике.⁸

Покушај промјене односа у Пољској, гдје на чело партије долази Wladislaw Gomulka који је провео пет година у затвору због девијација од Стаљинове политике, и сличан процес који је све више узимао маха у Мађарској, увјерили су совјетско руководство у потребу најстроже контроле и дозирања политике дестаљинизације. Једна од првих мјера била је упућивање тајног писма Президијума КПСС свом чланству, а потом и свим комунистичким партијама социјалистичког лагера, 13. јула 1956. године, у коме се негира право осталих комунистичких партија да инсистирају на односима базираним на принципима сарадње КПСС и СКЈ, намеће да морају бити дио „јединственог фронта“ и руководити се начелима „пролетерског интернационализма“,“⁹ На тај начин Руси су желели да покажу какве су све резерве према Југославији остале на снази.¹⁰ У исто вријеме, 26. августа, Тито је послао осам страница дуго писмо предсједнику Ајзенхауеру.¹¹

Послије догађаја у Пољској, гдје Совјети узмичу због опасности да буду увучени у крвав обрачун са 30 милиона Пољака спремних да оружјем бране слободу, Кремљ је био суочен са још озбиљнијим проблемом у Мађарској.¹² Догађаји у Будимпешти, међутим, нису ишли само у једном смјеру, спонтани устанак је пробудио демократска очекивања, али и духове хортијевске прошлости који су и Тита, и Хрушчова, али и Американце и читав хладноратовски поредак ставили на велико искушење.¹³

Алармантне вијести о појачаном притиску „с десна“,“ које је из Будимпеште слао совјетски амбасадор Јуриј Андропов, уздрмале су Кремљ: оживљавање непријатељских елементата и опозиције, неодлучно-

⁸ Драган Богетић, *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956-1961*, Београд 2006, стр. 59.

⁹ Архив Југославије, ЦК СКЈ, 507/IX, 119/1-69. *Информација о резултатима совјетско-југословенских разговора одржаних у јуну 1956.* (Цитат из Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 60-61).

¹⁰ Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1955-1958*, Zagreb 1977, str. 130.

¹¹ Clissold Stephen, *Yugoslavia and the Soviet Union 1939-1973*, The Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, 1975, str. 263.

¹² Драган Богетић, *н.дј.*, стр. 63-64; Хенри Кисинџер, *н.дј.*, стр. 494.

¹³ Предраг Симић, *Тито и НАТО, Успон и пад друге Југославије*, Београд 2008, стр.86.

сти комуниста, захтјеви за повратак Нађа, као и расправе у кружоку Петефи. То је био разлог да у Будимпешту 7. јуна буде послат Михаил Сулов, главни совјетски партијски идеолог, који је ситуацију описао мање драматичном и дао подршку Ракошију, а cjелокупну одговорност пребацио на министра унутрашњих послова Фаркаша.¹⁴

Девет и по милиона становника Мађарске пролазило је исти циклус совјетске репресије као и сусједни народи. Од четрдесетих година прошлог вијека на власти се налазио ортодоксни комуниста Мађаш Ракоши, кога је Стаљин буквално откупио из једног будимпештанског затвора 1940. године. У Мађарску се вратио заједно са Црвеном армијом и постављен је за првог секретара Комунистичке партије. Као „најбољи ђак друга Стаљина,“ Ракоши је посебно окрутну улогу одиграо према Југословенима који су се затекли у Мађарској последице резолуције Информбироа 1949. године.¹⁵ Тито свакако није могао бити задовољан совјетским стајалиштем да би, у приликама када се стање у Мађарској заоштрава, на власти и даље требало да остане стаљинист који је Београду био упоредив само са Енвером Хоџом, чије је одстрањивање он прижељкивао.¹⁶

Овакав развој догађаја није био ублажен нити интензивним покушајима да се нађу рјешења путем личних разговора на високом нивоу. Тако је Тито боравио у Совјетском Савезу од 2. до 23. јуна 1956. године и том приликом водио обимне разговоре са Хрушчовом и другим совјетским шефовима. Тито је тада споменуо извјесне потешкоће са Ракошијем у успостављању економских аранжмана, али је Хрушчов за лоше стање у Мађарској кривио Стаљина.¹⁷ Микојан је 21. и 22. јула 1956. године боравио на Брионима. Хрушчов је са породицом дошао у Југославију на разговоре од 12. до 27. септембра, а отпутовао је у Совјетски Савез са Титом на Крим, на Црном мору. Тито се вратио 5. октобра.¹⁸ „Други пут је заиста изненадио све,“ рекао је генерал Cabell, замјеник директора ЦИА-е, током састанка Вијећа за националну безбједност, тим више јер су до тога времена совјетски државници љетовали искључиво у земљама лагера.¹⁹

¹⁴ Леонид Гибјански, *Совјетско-југословенски односи и мађарска револуција 1956*, Југословенски историјски часопис, 1-2. Београд 1996, стр. 152-154.

¹⁵ Иван Ивањи, *Мађарска револуција 1956*, Самиздат Б92, Београд 2007, стр. 50-51.

¹⁶ Tvrtko Jakovina, *Socializam na američkoj pšenici*, Matica hrvatska, Zagreb 2002, str. 98.

¹⁷ *Записник са преговора између совјетске и југословенске владине делегације 5. јуна 1956. године*, Југословенско-совјетски односи 1945-1956. Зборник докумената, Београд 2010, стр. 877.

¹⁸ Лео Матес, *Међународни односи Социјалистичке Југославије*, БИГЗ Београд, 1976, стр. 181.

¹⁹ *Спољнополитичка документација Сједињених Америчких Држава (ФРУС)/1956/Во-*

Током љета 1956. године, ситуација у Мађарској се све више погоршавала, а захтјеви за демократским реформама Петефи кружока (оставка Ракошија, рехабилитација Нађа, даља демократизација ПМТ) све гласнији. Немире у Мађарској, јављао је амбасадор Јуриј Андропов Москви, морално подупиру неки југословенски листови и новосадска радио-станица, као и новинари и дипломати акредитовани у Будимпешти.²⁰ Хрушчов је преко Мићуновића обавијестио Тита о совјетској ријешености да по сваку цијену разбију кризу у Мађарској.²¹ То је разлог што је у току љета, од 13. до 19. јула 1956, у Мађарској боравио члан совјетског политбироа Анастас Микојан. Он је желио неутралисати утицај идеолошких ставова Београда на опозициони покрет у Мађарској: Централни комитет ПМТ је упутио писмо СКЈ 13. јула 1956. године о нормализацији односа, а Хрушчов је инсистирао на томе да Тито прими Микојана по повратку из Будимпеште, управо да би се у свјетској јавности створило убјеђење како је Југославија учествовала у совјетском рјешењу кризе у Мађарској. Југословенско руководство је невољно прихватило наметнуту посјету високог совјетског руководиоца, свјесно да ће на тај начин бити увучено у руско-мађарске перипетије.²² Чињеница је да је мађарска штампа нагло постала пријатељски расположена према Југославији.²³

Микојан је, преиспитавши ситуацију у Мађарској и увидјевши да Петефи кружоци ипак кличу Партији, „предложио“ Ракошију да из „здравствених разлога“ сам поднесе оставку и подржао избор Ерне Героа, релативно блиједу фигуру у ПМТ-у, вјерног, али не исувише бучног сљедбеника Ракошија и Стаљина.²⁴

Смјењивањем Ракошија са свих функција на Пленуму ЦК ПМТ 18-21. јула 1956. наступиле су бројне промјене: враћени су у партију сви они који су били искључени због десног скретања, рад Министарства унутрашњих послова стављен је под већу контролу партије, а знатно је ублажен однос према Нађу и Петефи кружоку. Истицано је да ће враћање Нађа у политички живот несумњиво на дневни ред ставити питање односа совјетског руководства према ПМТ. У Будимпешти је јавно призната кривица учињена Југославији, а са највиших мјеста у државном апарату и партији је изражено жаљење што су мађарски комунисти дуго били заведени „фалсификованим оптужбама“ а наглаше-

л. XXVI/ док.287/п. 747 (Цитат из Т. Јаковина, *н.дј.*, стр.101).

²⁰ Леонид Гибјански, *Совјетско-југословенски односи и мађарска револуција 1956, Југословенски историјски часопис, 1-2*. Београд 1996, стр. 155.

²¹ В. Мићуновић, *н.дј.*, стр. 107.

²² В. Мићуновић, *н.дј.*, стр. 109, Љ. Димић, *н.дј.*, стр. 43.

²³ Т. Јаковина, *н.дј.*, стр. 101.

²⁴ Т. Јаковина, *н.дј.* стр. 98; И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 30 – 33.

но је изражена жеља за продубљивањем пријатељских односа са Југославијом.²⁵

Совјетски врх је од самог почетка догађаја у Мађарској учествовао на врло високом или највишем нивоу, а Југославију је укључивао у то што је више могао. На југословенску политику се, међутим, истовремено, мада наивно, ослањала и група око Имре Нађа, као огорченог противника потчињености Мађарске совјетским интересима и притисцима.²⁶ Ако је вјеровати мемоарима новинара Францоиса Фејтоа, Тито није упознао Нађа у вријеме кад се сријетао с Ракошијем, Гером и Реваио-м.²⁷ Југословенско руководство га је цијенило због његових пројугословенских осјећања, интересовања за радничке савјете и веза са неким београдским дипломатама у Бидимпешти.²⁸

Приликом интимне вечере Јосипа Броза са Хрушчовом у Београду 20. септембра 1956. било је ријечи о Мађарској, при чему је Хрушчов, не упуштајући се у анализу развоја догађаја, Нађа поново означао, као и годину дана раније, опортунистом. Он је тада укорио Југословене због незадовољства према Гереу и чињенице да југословенске дипломате у Мађарској позивају на пријеме опозиционе елементе који су пуштени са робије. Тито је одбио оптужбе да се Југославија мијеша у унутрашње ствари Мађарске, истакавши да је према Нађу учињена грешка те да му треба помоћи. Том приликом Тито је прихватио сарадњу са Гереом и новим ЦК ПМТ истичући да је у питању и даље стаљинист.²⁹

Процјењујући да успостављање односа са Титом може новом руководству донијети значајан капитал, Гере је 19. јула упутио захтјев³⁰ Титу за успостављање истинских добросусједских односа двију земаља и партија, на шта је Тито одговорио тек 11. септембра³¹ дајући могућност сусрета у септембру или октобру. Хрушчов се такође својски трудио да до тог сусрета дође, надајући се да би тај сусрет утицао на смањивање узаврелих прилика у Мађарској, учвршћивању лагера, те умањио углед и утицај југословенске политике у Мађарској и на Западу.

²⁵ Архив Југославије, ЦК СКЈ, IX, 75-II-70; АЈ, ЦК СКЈ, IX, 75-II-71 (Цитат из Љ. Димић, *н.дј.*, стр. 44-46).

²⁶ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 30.

²⁷ Т. Јаковина, *н.дј.*, стр. 103.

²⁸ Џон Р. Лемпи, *Југославија као историја, Била двапут једна земља*, Београд, 2004, стр. 238.

²⁹ Архив Југославије, ЦК СКЈ, IX, 119-1-73 (Цитат из Љ. Димић, *н.дј.*, стр. 46-47).

³⁰ Архив Југославије, ЦК СКЈ, IX, 75-I-32 Писмо Гереа ЦК СКЈ од 19.7.1956. (Цитат из Љ. Димић, *н.дј.*, стр. 48).

³¹ Архив Југославије, ЦК СКЈ, IX, 75-I-32 Писмо Тита ЦК ПМТ од 11.11.1956. (Цитат из Љ. Димић, *н.дј.*, стр. 48).

Југословенска делегација је, према југословенском амбасадору у Совјетском Савезу Вељку Мићуновићу, који је са Титом и Ђуром Пучаром боравио на Криму крајем септембра, била више него изненађена када се на Криму појавио Ерно Геро, први секретар ПМТ. Намјера је била да се створи утисак да Југославија сарађује са лагером, као да је Југославија заједно са Совјетима донијела одлуку о рјешавању кризе у Мађарској (о избору Героа умјесто Ракошија).³²

Ситуација у Мађарској се драстично погоршавала, а разговори Гереа и Кадара са Нађом нијесу дали резултата. Совјети су тражили да се у интересу мира Нађ и његове присталице врате у Партију, али да им се не дозволи било какав утицај у државном и партијском апарату јер Нађ подржава осамостаљење. Нађ је наводно био спреман да подржи руководство под условом да оно изврши самокритику.³³

Разговори које су Тито и Гере започели на Криму настављени су Београду од 15. до 22. октобра 1956. године. Непосредно пред полазак у Југославију, Гере ће примити извјештај органа безбједности о очекиваним немирима. Генерал Јово Капичић тврди да је Моша Пијаде током посјете био посебно оштар према Мађарима због држања Ракошијевог владе током напада СССР-а на Југославију 1948. године, који су се „бранили, али углавном слагали са нама.“³⁴

Дан након повратка делегације ПМТ, у Мађарској су почели немири. Расуло државног система и саме структуре ПМТ, већинско изјашњавање мађарских грађана за вишепартијски систем а против совјетске доминације, указивали су да се раније стање не може задржати ситним уступцима или тактизирањем. Постало је очигледно да се социјалистичком систему болшевичког типа противи већина мађарског становништва и да се он у Мађарској не може одржати без употребе голе силе.³⁵

Мађарска револуција 1956. године

Устанак је у Мађарској кренуо од напредних студената и писаца окупљених у кружоцима, названим по највећем мађарском пјеснику Шандору Петефију, несталом 1849. године послје битке против руских Козака који су похитали у помоћ бечком двору против мађарских устаника. Иван Ивањи, један од југословенских свједока и хроничара Мађарске револуције, цитира М. Реинера, аутора по њему најсолидни-

³² В. Мићуновић, *н.дј.*, стр. 137- 151.

³³ Архив Југославије, ЦК СКЈ, IX, 75-I-76 (Цитат из Љ. Димић, *н.дј.*, стр. 49-51).

³⁴ Тамара Никчевић, *Голи отици Јова Капичића*, Подгорица 2009, стр. 197.

³⁵ Csaba Bekes, *н.дј.*, стр. 5-7.

је биографије Имре Нађа, да је у току љета 1956. године у оквиру рада кружока Петефи било највише три стотине присталица. Он надаље помиње познатог мађарског писца Тибора Дерија, једног од страсних дискутаната на кружоцима Петефи, који у својим мемоарима истиче да су дискусије у кружоцима припремане искључиво као прилог интерном препороду Комунистичке партије, никако нису били интонирани антикомунистички, чак ни социјал-демократски. Догађаји који слиједе се најчешће дијеле у три етапе:

- прва руска интервенција, трајала од 23. до 27. октобра;
- хаос и привремено повлачење совјетских војних јединица, од 28. октобра до 3. новембра;
- друга руска интервенција, почела 4. новембра 1956. године.³⁶

У Мађарској је, према објављеним совјетским сазнањима, почетком педесетих година било покренуто око милион и по поступака против појединаца. Убрзо је ЦК ПМТ донио одлуку против рада кружока Петефи, а нови генерални секретар Гере критиковао дотадашње политике партије, из које је искључен и озлоглашени министар одбране Фаркаш. Поред званично објављених чињеница, тврди се и да је Имре Нађ позван натраг у ЦК ПМТ под условом да изврши самокритику – али је он то одбио.³⁷

Једна од кључних фигура мађарског устанка је био Ласло Рајк, иако је већ био мртав. Иако бивши илегалцац у фашистичкој Мађарској, активни учесник у шпанском грађанском рату, ратни херој, бивши министар унутрашњих послова, бива ухапшен 1949. године, осуђен на смрт као „титоистички шпијун“ и објешен. Импутирало му се да је по налогу Југославије покушавао да организује ликвидацију Ракошија, Гера и Фаркаша. Чин поновне сахране његових посмртних остатака, 6. октобра 1956. године, коме је присуствовало око 60.000 људи, по некима много више, показао се као повод за побуну против власти. Учесници сахране су исте вечери организовали прве протестне демонстрације пред Стаљиновим спомеником и сједиштем тајне полиције АВХ, као и скуп подршке пред југословенском амбасадом.³⁸

У ноћи између 23. и 24. октобра 1956. дошло је до великих демонстрација и оружаног сукоба у Будимпешти.³⁹ Министар унутрашњих послова Ласло Пирош је забранио сва окупљања и манифестације, а Ерно Гере се преко свих радио-станица обратио нацији. Немири против

³⁶ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 14-15, 58-64.

³⁷ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 60.

³⁸ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 55-56; В. Мићуновић, *н.дј.*, стр. 109.

³⁹ Walter LaFeber, *America, Russia and the Cold War 1945-1984*, Cornell University, New York, 1985, str. 187.

руководства предвођеног Гереом прерасли су у спонтани социјални покрет за радикалну друштвену реформу и убрзо су се проширили на цијелу земљу. Демонстранти су избацили четрнаест захтјева од којих су најважнији били: повлачење свих совјетских јединица, избор новог руководства ПМТ; нова влада Имре Нађа; истрага и суђење Фаркашу и Ракошију (после оставке се склонио у СССР), нови избори, преиспитивање односа са Совјетским Савезом и Југославијом, као и остале реформе јавног и привредног живота.⁴⁰

Интересантно је да у југословенској штампи од 24. октобра нема никаквих извјештаја о устанку у Будимпешти. Тек 25. октобра 1956. појављује се вијест о именовану Имре Нађа за предсједника владе, као и његов говор и списак нових чланова Политбироа ПМТ. У „Борби“ се 26. октобра појављује извјештај о смиривању ситуације у Будимпешти и вијест да је Јанош Кадар постао нови први секретар ПМТ, његов говор, као и порука Имре Нађа. Такође се објављују вијести о подршци која се у Мађарској даје новом руководству мађарске државе и партије. Од тога момента па све до средине децембра, упоредо са растућом драматиком мађарских догађаја, расте и одржава се интензитет извјештавања о њима у југословенским медијима.⁴¹

На хитно сазваном састанку, Президијум ЦК КПСС (Молотов, Первухин, Сабуров, Суслов, Шепилов, Кириленко и одсудно – маршал Жуков) са Хрушчовом на челу је већ 23. октобра одлучио о извођењу војске на улице. Совјетски амбасадор у Мађарској Јуриј Андропов у својим извјештајима је констатовао „нарастање политичке кризе, анти-партијско наступање интелигенције, безобзирно критиковање власти, јачање империјалистичких снага реакције и антисовјетског расположења.“⁴²

Демонстранти су 23. октобра увече срушили Стаљинов споменик, а југословенски амбасадор у Будимпешти Солдатић и војни изасланик, пуковник Милан Дробац, у одвојеним депешама јавили су да се пред југословенском амбасадом смјењивало око хиљаду демонстраната узвикујући „Живио Тито“.⁴³ Окупљеној маси се испред Парламента обратио Имре Нађ, а иза њега су стајали Гере, Кадар и читаво државно-партијско руководство. Нађ је покушао да смири ситуацију и позвао демонстранте да се разиђу. Међутим, први метак испален испред радио станице био је увод да борбе почну не само у Будимпешти него и

⁴⁰ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 70-73.

⁴¹ Владимир Попин, *Мађарски октобар 1956. у светлу београдске и војвођанске штампе*, Издавачко предузеће Форум Нови Сад, 2006, стр. 5.

⁴² Љ. Димић, *н.дј.*, стр. 53; И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 32-33.

⁴³ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 91-93

у цијелој Мађарској. Под притиском маса, 23. октобра увече смијењен је Ерно Геро и на мјесто првог секретара ПМТ дошао је Јанош Кадар (Ракошијев затвореник од 1951. до 1954. године), а за предсједника владе Имре Нађ (универзитетски професор, академик и члан КП Мађарске од 1918. године).

Наступило је вријеме безвлашћа, при чему се ни војска, ни полиција, ни партија нијесу снашле. Међу устаницима се већ од 26. и 27. октобра јављају антисемитске и антикомунистичке паролe. До сада није објављена документација о ком се броју произвољних убистава ради.⁴⁴

На покрете народа, руске трупе су одмах реаговале, 24. октобра, запосиједањем свих кључних пунктова у Будимпешти, такозваном „првом интервенцијом“, интервенцијом ограничених размјера, у сарадњи са снагама мађарског режима у покушају да силом угуше револуцију у Мађарској. Ограниченост акције, колебљивост, страх од међународне јавности и социјалистичког лагера само је заоштрио сукоб у још већој мјери.⁴⁵

Савјет безбједности Уједињених нација почео је да разматра ово питање на захтјев Француске, Велике Британије и САД 28. октобра 1956. СССР је на то уложио протест, квалификујући ситуацију у Мађарској као проблем који улази у област унутрашње надлежности држава према чл. 2(7) Повеље, што би значило да његово разматрање значи мијешање у унутрашње ствари једне државе. Југославија се уздржала, „...јер не гледа повољно на изношење овог предлога у Савјет безбједности из увјерења да ће мађарска влада и народ наћи рјешење из садашњих тешкоћа које ће бити у складу са интересима њихове земље.“ На једној страни, Суецка криза је тражила будну пажњу Савјета безбједности, док је на другој, формирање Нађове владе давало наде да ће се ситуација смирити сама од себе.⁴⁶

Неславан завршетак расправе у Савјету безбједности о суецком питању ставио је југословенску дипломатију пред нова искушења. Поред тога, револуционарна дешавања у Мађарској преклапала су се са дешавањима на Блиском истоку. Посебна совјетска заинтересованост за Мађарску и југословенски ставови по том питању утицали су на карактер спољне политике Југославије у том моменту. Тек стабилизирани и ојачани југословенско-совјетски односи дошли су пред нова искушења. У тим моментима Југославија је покушала да обезбједи сопствену бе-

⁴⁴ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 111-132.

⁴⁵ Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 62.

⁴⁶ С/3690, Др. Јадранка Јовановић, *Југославија и савет безбедности 1945-1985*, Институт за савремену историју, Београд, 1990, стр. 240-24.

збједност, али и да помогне Египту. Повезаност и хронолошка подударност ове двије кризе условиле су начин југословенског дјеловања.⁴⁷

Утицај, умијешаност и став Југославије

Београд је сматрао да су дешавања у Мађарској дио немира и реформи које је иницирао сукоб са стаљинизмом, процјењујући да су снаге социјализма у Мађарској биле сувише деформисане и да то погодује појави реакције. Уочавана је појава „националиста и антисоцијалистичких елемената,“ али у југословенском врху нису прихватили совјетски поглед да је ријеч о „фашистичким бандама“ и контрареволуционарима.⁴⁸

Југословенско руководство пажљиво је пратило збивања у Мађарској и осудило мијешање руских трупа у унутрашње ствари Мађарске. Тито је 29. окобра 1956. године послао поруку ЦК СКЈ Председништву ПМТ, изражавајући забринутост над развојем догађаја у Мађарској, а истовремено и подршку тежњама за демократизацијом унутрашњег живота у земљи.⁴⁹ Међутим, та порука је, како истиче Ивањи, који се у том тренутку 29. октобра налазио у Будимпешти и био свједок линча Градског комитета ПМТ, када су на Тргу Републике убијена двадесет четири члана Градског комитета, изазвала разочарање међу његовим бројним саговорницима, који су сматрали „да их је Југославија издала јер је позвала да се послуша она влада која је у међувремену промијењена.“⁵⁰

Релативно позитиван југословенски однос према мађарској револуцији у том тренутку био је резултат специфичних интереса Југославије, као земље комунистичке оријентације, али ван социјалистичког лагера и истовремено у знатној мјери супротстављене и томе лагеру и његовом предводнику СССР-у. У том смислу, Београд је и те како био задовољан смјеном Ернеа Гереа, вјерног сљедбеника Мађаша Ракошија, кога су Тито и његови сарадници сматрали најозлоглашенијим представником постстаљинистичких фигура Источне Европе. Либерализација још једне земље ван совјетског блока би свакако користила геополитичком положају Југославије, али у дозвољеној форми - да не угрози комунистички систем и престиж југословенског модела социјализма.⁵¹

⁴⁷ Александар Животић, *Југославија и суецка криза 1956-1957.*, Инис, Београд 2008, стр. 220.

⁴⁸ Димић, *н.дј.*, стр. 53-54.

⁴⁹ В. Мићуновић, *н.дј.*, стр. 153.

⁵⁰ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 133-149.

⁵¹ Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 63.

Совјетска акција, ограничених размјера, завршена је потпуним крахом. Дана 28. октобра, совјетске трупе су почеле повлачење тенкова на периферију Будимпеште.⁵² Она је само још више подстакла ерупцију народног незадовољства у Мађарској и ширење оружаног сукоба и крвопролића. Неочекивана бурна реакција у Мађарској и оштро реаговање међународне јавности приморали су Москву да се сагласи са промјенама. За Првог секретара МПТ именован је Јанош Кадар, а за предсједника владе Имре Нађ. Совјетска војска се скоро потпуно повукла из Будимпеште 29-30. октобра.⁵³

Имре Нађ је 30. октобра 1956. прокламовао вишепартијски систем, какав је постојао 1945 године, коалицију четири партије: комунистичке, социјалдемократске, сељачке и странке малих посредника, али је већ тада стигло преко 60 захтјева за регистрацију нових политичких партија, међу њима и неких са отворено иредентистичким програмом.⁵⁴ Поред њега ослобођен је и кардинал Миндсенти, дугогодишњи симбол отпора комунизму.⁵⁵ Ствари су отишле предалеко, много даље него што је, на примјер, Гомулка урадио у Пољској.⁵⁶

За то вријеме америчка политика је била упадљиво опрезна. Сједињене Државе су биле растрзане између жеље да што је могуће више помогну и страха да би таква политика Совјетима дала повода за интервенцију.⁵⁷ Тумачење америчких ставова је на себе преузела радио станица „Слободна Евопа“ која је подстицала Мађаре да убрзају темпо револуционарне борбе и која је 29. и 30. октобра веома негативно извјестила о постављењу Имре Нађа на положај предсједника владе, изразивши велику сумњичавост према коалиционој влади састављеној од представника странака које су учествовале на изборима 1946. године.⁵⁸

Велика Британија и Француска су 29. октобра, уз савезништво са Израелом, одлучиле да војно интервенишу против Египта због његове одлуке да национализује Суецки канал. Избор момента за интервенцију управо кад се најважнији египатски савезник (Совјетски Савез) налазио у веома компликованој ситуацији због дешавања у Будимпешти и кад су његови источноевропски савезници, такође заступници египатских интереса, заокупљени мађарским проблемом, није био без везе са кри-

⁵² Walter LaFeber, *America, Russia and the Cold War 1945-1984*, Cornell University, New York, 1985, str. 188.

⁵³ Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 62.

⁵⁴ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 122.

⁵⁵ Н. Kisinger, Henri Kisindžer, *Diplomatija II, Verzal press*, Beograd, 1999, str. 498.

⁵⁶ W. LaFeber, *н.дј.*, str. 188.

⁵⁷ Н. Kisinger, *н.дј.*, str. 495.

⁵⁸ Tibor Meray, *Thirteen Days That Shook the Kremlin*, Frederick A. Paeger Publishers, New York, str. 169.

зом унутар источног блока. Мање је битно, али свакако важно и то да у тренутку инвазије на Египат један од његових најчвршћих савезника - Југославија, иако ван Источног блока али социјалистичка и сусједна земља Мађарској, била заинтересована за дешавања у њој, покушавајући да на различите начине, директно и индиректно утиче на темпо и интензитет револуционарног револта. Ипак, тврдња да су дешавања у Мађарској пресудно утицала на одлуку против Египта, нема пуно утемељење у до сада доступној грађи, мада су мађарска догађања имала великог удјела у избору тренутка за војну интервенцију.⁵⁹

Пошто је практично већ створио коалициону владу, Нађ је 1. новембра повукао и последњи потез - објавио неутралност Мађарске и њено повлачење из Варшавског пакта, као и да ће преговарати са СССР-ом о повлачењу његових снага. Покламација коју је преко радија достојанствено прочитао нацији, постаће његова смртна пресуда.⁶⁰

Мађарска влада је послала телеграм Генералној скупштини Уједињених нација са апелом великим силама (без СССР-а) да одбране мађарску неутралност и да помогну у отпочињању преговора о повлачењу совјетских војних трупа, уз захтјев да се мађарско питање стави на дневни ред XI засједања Генералне скупштине.⁶¹ У Југославију, чија је граница са мађарске стране била готово херметички затворена, већ су масовно пребјегавали мађарски грађани.⁶²

У Савјету безбједности, САД су поднијеле резолуцију у којој се каже да мађарски народ има могућност да одреди своју судбину без спољашњег мијешања, а од СССР-а је тражено да прекине интервенцију у Мађарској и да склопи одговарајуће споразуме са мађарском владом о повлачењу свих совјетских трупа. Постављање овог питања, као и Ајзенхауеров захтјев Савјету безбједности за разматрање хитних мјера које би омогућиле успостављање фундаменталних права мађарског народа, имало је у позадини двије неповољне чињенице: присуство совјетских трупа у Мађарској било је дозвољено Варшавским уговором, а њихова интервенција услиједила је на позив неколико чланова Гереове владе.⁶³

Президијум ЦК КПСС је 28. октобра 1956. године расправљао „о границама“ до којих може бити толерисана побуна и политичком курсу који треба заузети према „контрареволуцији.“ Констатовано је да је си-

⁵⁹ Александар Животић, *Југославија и сусједна криза 1956-1957.*, Инис, Београд 2008, стр. 219.

⁶⁰ Paul E. Zinner, *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe: A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February-November 1956*, Columbia University Press, New York, 1956, str. 463.

⁶¹ . Др. Ј. Јовановић, *н.дј.*, стр. 241.

⁶² В. Мићуновић, *н.дј.*, стр. 154.

⁶³ E. Ebel, *Hungary Calls on Russia to Discuss Trup Exit Now*, New York Times, 1.X.1956.

туацију у Мађарској све теже контролисати, упркос настојањима Имре Нађа да смири ситуацију и објављивања амнестије за све учеснике немира који положе оружје. Совјетски врх се тада одлучио за подршку Нађу.⁶⁴

Пошто су успјели да убиједe Нађа да би о његовим приједлозима могло да се преговара, Микојан и Суслов су се вратили у Москву, наводно да би се припремили за наредну рунду преговора. Исте вечери, 31. октобра, и „Правда“ и „Извјестија“ су пренијеле званичну одлуку Кремља, дату дан раније, по којој стране трупе могу да буду стациониране у некој пријатељској комунистичкој земљи само уз њен пристанак и сагласност свих чланица Варшавског пакта, што је јасно указивало да Совјетски Савез неће дозволити да тамо пропадну „социјалистичке тековине“ и да ће их бранити заједно са осталим социјалистичким земљама.⁶⁵ То је значило да је, заправо, декларација имала улогу „политичке припеме за војну интервенцију совјетске армије у Мађарској.“⁶⁶

Резултат свих совјетских настојања за „смиривање ситуације“ није уродио плодом и процјењујући да Нађова влада увођењем вишепартијског система ради против интереса Совјетског Савеза и нарушава јединство лагера, совјетско руководство је 31. октобра 1956. године увече донијело одлуку о војној интервенцији и успостављању нове владе подређене Москви. Одлучено је да се у вези са планираном војном акцијом обаве претходно разговори ради обезбјеђивања подршке не само са лидерима држава социјалистичког лагера, него и са југословенским руководством.⁶⁷ Совјетски став о неопходности војне интервенције подржали су кинеско руководство (Лиу Шао), бугарско (Живков, Југов и Дамијанов), румунско (Георгију Деж), чехословачко (Новотни), њемачко (Улбрихт, Гротевол и Штоф) и албанско руководство (Енвер Хоџа). Међутим, новоизабрани први секретар ПУРП Владислав Гомулка и пољски премијер Јосеф Цзранкиевич нису се сагласили са таквим мјерама током састанка са Хрушчовом и члановима Президијума ЦК КПСС Маљенковим и Молотвом у Бресту 1. новембра 1956. године. Хрушчов и Маљенков су већ наредног дана отпутовали на Брионе, оче-

⁶⁴ Љ. Димић, *н.дј.*, стр. 54.

⁶⁵ Декларација Владе Совјетског Савеза од 30. октобра 1956. године „О принципима развоја и даљем јачању пријатељства и сарадње између Совјетског Савеза и других социјалистичких земаља“, објављен у дневним листовима *Правда* и *Извјестија*, 31. октобар 1956. (Цитат из Kisinger, *н.дј.*, стр. 498).

⁶⁶ Мићуновић, *н.дј.*, стр. 175.

⁶⁷ Vogetic, str. 68, Csaba Bekes, *The 1956 Hungarian Revolution and World Politics, Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution Budapest, Hungary Working Paper No. 16, Woodrow Wilson International center for Scholars, Cold War international history project*, Washington D.C., Septembar 1996 str. 11.

кујући, према ријечима Хрушчова, да ће ти разговори бити још компликованији, али десило се супротно.⁶⁸

Брионски сусрет Тито – Хрушчов

Хрушчов је затражио хитан „инкогнит“ састанак с Титом у вези са ситуацијом у Мађарској. Тито је Хрушчова и Маљенкова примио на Брионима, гдје су стигли преко Пуле ноћу 2. новембра 1956. Вељко Мићуновић описује ситуацију за вријеме разговора као необичну, без преводиоца и записничара. С југословенске стране били су Тито, Ранковић, Кардељ и Мићуновић. Карактеристично је да руска амбасада није била укључена, мада је припремила долазак. Хрушчов је инсистирао на интервенцији, истичући да развој догађаја у Мађарској скреће у контрареволуцију, да се ради о рестаурацији капитализма, те да би Запад, уколико би Москва попустила сматрао да је она слаба и то искористио. Тон сусрету је ипак давала чињеница да је совјетска страна већ донијела одлуку о интервенцији и да мађарско питање представља као „заједничку ствар“. Хрушчов је сматрао да је вријеме за интервенцију „право“ и да су Енглеска, Француска и Израел „заглибили у Египту као ми у Мађарској.“ Он је сматрао да ће совјетска интервенција проћи уз мању буку због глобалне преокупираности суецком кризом.⁶⁹ Потврдио је да су Јанош Кадар и Ференц Миних пребјегли код њих и намјеравају да Миних буде предсједник владе. Сматрајући да војна акција мора бити праћена политичким рјешењем, југословенска страна је инсистирала на формирању револуционарне народне владе Кадара а не Миниха, бившег мађарског амбасадора у Београду и Москви. Тито је критиковао стаљинизам као узрок ситуације у Мађарској, а улогу Микојана и Сулова оцијенио као негативну⁷⁰

Чудни тајни састанак се завршио без записника, без заједничке изјаве. Једина свједочења о том догађају су мемоари југословенског амбасадора Вељка Мићуновића и Никите Хрушчова, те југословенска службена забиљешка сачињена неколико дана касније, по Мићуновићевом сјећању, која се чува у архиву Јосипа Броза. Мићуновићева забиљешка нема помена о томе да ће Југославија пружити азил Нађу и другим мађарским политичарима са породицама.⁷¹

⁶⁸ Leonid Gibjanski, *n.dj.*, str. 151-170; Csaba Bekes, *n.dj.*, str.12.

⁶⁹ Архив Јосипа Броза Тита, КПП, I-3а /1-2 Биљешка о разговорима југословенске и совјетске делегације (цитат из. Александар Животић, Југославија и суецка криза 1956-1957. Инис, Београд 2008, стр. 237).

⁷⁰ В. Мићуновић, *n.dj.*,стр. 156-164, И. Ивањи, *n.dj.*, стр. 38-45, Јб. Димић, *n.dj.* стр. 55-56.

⁷¹ *Ибид.*

Кардељ у својим мемоарима нуди сљедећу верзију: „О овим догађајима нећу говорити, јер је о томе доста говорено и писано. Оно о чему би можда само још нешто требало рећи јесте судбина Имре Нађа. Он је затражио азил у нашој Амбасади. Прије него што је наше руководство заузело дефинитиван став о тој молби, Имре Нађ је већ дошао у нашу амбасаду и наш амбасадор га је примио, односно пружио му је азил. Отворено говорећи, помало сам се плашио те наше одлуке, јер сам био увјерен да војска која је имала главну ријеч у Мађарској неће попустити пред дипломатским правилима о азилу. Јанош Кадар је вјероватно хтио да спријечи крвави обрачун, па је зато предложио интернацију Имре Нађа у Румунију. Али, по свему судећи, изгледа да Кадар није имао довољно снаге да оствари тај приједлог.“⁷²

Тако је Тито, прихватајући совјетску оцјену о неопходности војне интервенције у Мађарској, Југославију претворио у саучесника у акцији која је била супротна начелима мирољубиве коегзистенције и постулатима на којима се заснивала (нова) југословенска спољнополитичка оријентација. Иако је совјетска страна већ донијела одлуку о војној интервенцији и била одлучна да је спроведе независно од подршке Југославије, југословенско одобравање примјене силе ради рушења легитимне владе која је уживала безрезервну подршку народа, озбиљно је поткопало углед Југославије у свијету.⁷³

Због Титовог страха да промјене у Мађарској могу промијенити и дестабилизovati друштвено-политички систем у Југославији, као и могућности да се Мађари у Војводини поведу за примјером из Будимпеште, Тито се сагласио са совјетском акцијом чиме би задобио повјерење Совјетског Савеза и задржао престижност југословенског примјера у земљама народне демократије, а и на Западу. За југословенско руководство је било у цјелини неприхватљиво увођење вишепартијског система и рушење монопола комунистичке партије у друштву. Рестаурација буржоаског система у сусједној држави би неминуовно подстакла и сличне захтјеве у Југославији. Југословенско руководство се окренуло против Нађа процјењујући да је једино рјешење мађарске кризе његово уклањање са политичке сцене.⁷⁴

Југословенска подршка планираној совјетској интервенцији укључивала је и обавезу Југославије да се ангажује на добровољном повлачењу Имре Нађа са функције премијера и да подржи акције усмјерене на формирање нове Револуционарне радничко - сељачке владе.⁷⁵ Тај

⁷² Едвард Кардељ, *Борба за признање и независност нове Југославије 1944-1957*, Државна zaloжба Словеније, Љубљана и Радничка штампа, Београд, 1980, стр. 148

⁷³ Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 66-67.

⁷⁴ Архив Југославије, ЦК СКЈ, 507/IX-75/1-37, Богетић, *н.дј.*, стр. 65.

⁷⁵ В. Мићуновић, *н.д.*, стр. 161.

чин би омогућио легитимитет новој влади устоличеној совјетском војном акцијом, а Тита једноставно учинио одговорним за наступајуће догађаје. Још није јасно јесу ли амбасадор Солдатић и његови сарадници у Будимпешти доиста нешто чинили у том смјеру. Поуздано се зна да је Савезни секретаријат са иностране послове дао сагласност Солдатићу за издавање азила члановима мађарске владе, дође ли до „антикомунистичких погрома.“⁷⁶ Солдатић је о томе 2. октобра разговарао са Золтаном Сантом, Нађевим сарадником.⁷⁷

Значај акције уклањања Имре Нађа из матице догађаја обје стране су тумачиле потребом умањења жртава и непотребног проливања крви.⁷⁸ Међутим, мотивација за реализацију таквог плана произилазила је из других, не толико хуманих разлога. Југословенско руководство је на тај начин покушало да умањи штету нанесену његовом престижу у земљи и свијету због подршке совјетској војној интервенцији, а Совјети су у томе видјели могућност да се ослаби отпор њиховој акцији у Мађарској и олакша устоличење нове владе подређене њиховој контроли.⁷⁹

Нова влада Јаноша Кадара и друга совјетска интервенција

На сједници совјетског Политбироа одржаној 3. новембра 1956. године, којој присуствују Хрушчов и Маљенков после сусрета са Титом, одлучено је да се Кадар постави за предсједника владе. Кадар потом представља програм који се заснива на „одбрани народне демократије и социјалистичких тековина пријатељства са СССР-ом и свим социјалистичким земљама, а и на сарадњи са свим земљама које воле мир.“⁸⁰

Кадар и његови саговорници објављују врло кратко саопштење: „Доље потписани Антал Апро, Јанош Кадар, Иштван Коча и Ференц Миних, министри, чланови бивше владе Имре Нађа објављују да су 1. новембра 1956. године прекинули сваку везу с том владом, иступили из владе и подузели иницијативу за стварање Мађарске револуционарне радничко-сељачке владе.“ Четвртог новембра ће објавити и састав своје нове владе и вратиће се у Будимпешту под заштитом совјетских тенкова.⁸¹

⁷⁶ Леонид Гибјански, *н.д.*, стр. 164.

⁷⁷ Јаковина, *н.д.*, стр. 105.

⁷⁸ В. Мићуновић, *н.д.*, стр. 161.

⁷⁹ Д. Богетиц, *н.д.*, стр. 69.

⁸⁰ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 160.

⁸¹ John.P.C.Mathews, *Explosion, The Hungarian Revolution of 1956*, New York, 2007, str. 368.

„Друга“ совјетска интервенција је започета 4. а завршена 10. новембра 1956. године, када је и угушен мађарски устанак против стаљинизма. Из извјештаја маршала Жукова види се да су совјетске јединице после тешких борби сломиле отпор устаника и опколиле најважније гарнизоне мађарске војске, од којих су многи положили оружје без озбиљнијег отпора. Жуков лично потписује извјештај да је у операцијама погинуло 377 припадника совјетске армије, те да је разоружано 35.000 Мађара, не наводећи број погинулих и рањених Мађара.⁸²

Послије снажне совјетске интервенције у Мађарској у рано јутро 4. новембра 1956. године, Нађ је, супротно југословенским инструкцијама, објавио проглас преко мађарског радија којим осуђује совјетску акцију као незакониту. Од тог момента у први план избијају драматични догађаји везано за људски аспект трагичне судбине и окончање политичке каријере актера за ослобађање од совјетске доминације и антинародног репресивног режима.⁸³

Крива око азиланата у југословенској амбасади

Схвативши неминовност совјетске војне интервенције и одсуство спремности Запада да енергичније одговори на апеле, Имре Нађ, Геза Лошонци, Донат, неки њихови наближи сарадници и чланови породица (укупно 42 особе) се склањају у југословенску амбасаду с образложењем да им пријети „опасност од контрареволуционарних, терористичких група.“ Почиње један од најконтроверзнијих момената југословенско-мађарске трагедије тога октобра.⁸⁴

Ко је у име кога затражио спас, зашто је одобрен и искоришћен, да ли је дио совјетско-југословенске завјере, као што тврди већи дио литературе о овој теми? На основу депеша између југословенске амбасаде у Будимпешти и Београда и свједочаства о састанку на врху на Брионима (забиљешке Вељка Мићуновића) произилази да су блиски сарадници Нађа (Золтан Санто) у његово име затражили азил, а да га је Београд последице извјесног колебања одобрио. Међутим, зборник под насловом „Топ сецрет“ и под насловом „Мађарско-југословенске везе 1956. године“ штампан на основу архивског материјала који је у Београду 27. фебруара Стипе Шувар предао тадашњем генералном секретару Мађарске партије Карољу Гросу, који се чувају у архиву мађарског Министарства иностраних послова, наводи се да су у вези са Имре Нађом „Југословени поступали у хармонији са совјетском политиком,“ чиме се сугерише

⁸² И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 174-176.

⁸³ Богетић, *н.дј.*, стр. 69.

⁸⁴ J. P.C. Mathews, str. 443. Богетић, *н.дј.*, стр. 69.

да су Нађ и остали били намамљени да дођу у југословенску амбасаду да би на тај начин били удаљени из активне политике.⁸⁵

Депеша из Београда којом је саопштено одобравање уточишта од 3. новембра, веома кратко каже: „Лично Солдатићу - У вези с разговором вођеним са Санто Золтаном саопштите му – примамо их.“ Цијела игра око Нађа ће се показати као изговор. У дебати која ће формално започети између Београда и Кадарове владе, испоставиће се да се водила у ствари између СССР-а и Југославије.⁸⁶

Остаје велика дилема зашто се Нађ и група одлучила да потражи заштиту баш у југословенској амбасади. Кратка порука послата из Београда не даје одговор на питање са каквим је аргументима југословенска влада то учинила. Остаје наслућивање да је одлуку донио директно Тито, ослањајући се на разговоре са Хрушчовом на Брионима 2-3. новембра, о којима већи дио апарата није ништа знао. Недостатак комплетнијих сазнања о брионском састанку омогућава интерпретације доцнијих коментатора које су посебно неповољне по Тита и југословенску политику.

Тито је, преузимајући обавезу ангажовања на добровољном повлачењу Имре Нађа са функције предсједника владе, намјеравао да искористи чињеницу да се Имре Нађ, преко својих посредника, обратио југословенској амбасади у Будимпешти за добијање азила. Југословенска влада му је сугерисала да се у једној изјави огради од актуелног антикомунистичког и антисовјетског курса у Мађарској, што би практично значило његово повлачење из владе и осуду њеног политичког дјеловања. Ту сугестију мађарски лидер није био спреман да прихвати.⁸⁷

Веома брзо пошто су Нађ и остали ушли у југословенску амбасаду, руски тенкови и оклопна кола опколили су зграду и ставили је под потпуну блокаду. Руси су жељели да Нађ да оставку и призна Кадарову владу да би се тиме добила легитимност, а то је управо оно што он није никако хтио. У југословенској депеши упућеној амбасади у Будимпешти 4. новембра, Ранковић истиче да Југословија не условљава пружање азила давањем изјаве, као и настојање да се група пребаци у Југославију. Међутим, из Ранковићеве кореспонденције са југословенском амбасадом од 5. новембра већ се помиње закасњелост Нађове изјаве, а тенкови пред амбасадом „обезбјеђују амбасаду у којој се налази група мађарских другова.“⁸⁸

⁸⁵ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 166-173.

⁸⁶ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 178-180, J. P.C.Mathews, *н.дј.*, стр. 469-471.

⁸⁷ Богетић, *н.дј.*, стр. 68; J. P.C.Mathews, *н.дј.*, стр. 469-470.

⁸⁸ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 182-184

После 4. новембра главна тема у југословенско - совјетским и југословенско мађарским односима постала је судбина Нађа, поготову с обзиром на ситуацију на Блиском истоку. Између двије владе и два централна комитета Југославије и Мађарске почела је жива преписка о Нађовој субини. У Будимпешту је послат државни подсекретар за иностране послове и високи партијски функционер Добривоје Видић. Совјети су енергично одбили варијанту да се Нађу омогући одлазак у Југославију уз гаранцију да одатле неће полтички дјеловати против нових власти у својој земљи. Друга варијанта је подразумевала да се Нађу и свима који су се склонили у амбасаду да писмена гаранција да неће бити позвани на одговорност за учешће у догађајима од 23. октобра до 4. новембра.⁸⁹

На састанку Савјета безбједности 4. новембра, предсједник Савјета је изнио трагичну ситуацију у Будимпешти, као и апел Нађа у ком подсећа на депешу мађарске владе од 2. новембра. Амерички представник је поново поднио резолуцију у којој је осуђена совјетска интервенција и позване совјетске трупе да повуку своје снаге из Мађарске. Југословенски делегат није гласао за резолуцију САД.⁹⁰

Опкољена руским тенковима, с Нађом и његовим друговима у згради амбасаде, југословенска дипломатија се нашла у веома тешкој ситуацији. Пред властитом јавношћу и Западом изручење је било равно издаји, док је Хрушчов јасно рекао 5. новембра како би одлазак Нађа у Југославију био знак солидарности с контра-револуционарима и нанио „непоправљиву штету билатералним односима.“⁹¹

Видјевши да је подржавајући војну интервенцију у Мађарској већ предалеко отишао у попуштању СССР и да мора наћи излаз ситуације који је обострано прихватљив и који неће водити даљој ерозији његовог личног дигнитета, Тито је 8. новембра 1956. године послао писмо Хрушчову, у коме у име ЦКСКЈ изражава разочарање југословенских комуниста, које је „дубоко погодило помањкање разумијевања СССР-а“ и предлаже амнестирање Нађа и осталих и њихов несметан повратак кућама.⁹² На то је Хрушчов одговорио предлогом да Нађ и члан његове владе Геза Лошонци буду пребачени у Румунију, а остатак групе би, уколико потпише лојалност Кадаровој влади, могао остати у Мађарској.⁹³

Пошто је такав предлог био неприхватљив за Југославију, преговори су пребачени на ниво Београда и Кадарове владе. Међутим, Титов

⁸⁹ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 196-199.

⁹⁰ Др. Ј. Јовановић, *н.дј.*, стр. 243.

⁹¹ Л. Гибјански, *н.дј.*, стр. 165.

⁹² Архив Југославије, ЦК СКЈ, 507/IX, 119/1-78, Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 70.

⁹³ В. Мићуновић, *н.дј.*, стр. 178.

говор у Пули од 11. новембра 1956. године, објављен 16. новембра, био је очигледан покушај дистанцирања од совјетске политике у Мађарској, карактеришући кризу као последицу совјетске подршке стаљинистичком режиму Ракоши – Гере, која је и условила совјетску интервенцију 24. октобра и која је „апсолутно погрешна.“⁹⁴ Из Броза је говорио ригидни комунизам, обложен осјећајем за прагматичност.⁹⁵

Оштром реакцијом совјетског руководства на отворену критику Београда је започињао други сукоб Југославије и СССР-а у послеријатној историји односа двије земље. Терет критика је поднио југословенски амбасадор Мићуновић који је био изложен бујици тешких оптужби од Хрушчова и његових сарадника 17. новембра у Москви. Југословенско руководство је упозорено да ће на овај напад бити адекватно одговорено, али да се неће ићи на промјену односа по државној него по партијској линији.⁹⁶ Москва је источноевропским партијама упутила поруку да су Југословени одговорни за трагедију у Мађарској таквим тоном, као да ју је Београд изазвао. „Када је ријеч о борби против империјалиста,“ урлао је Хрушчов љутито, „сви смо ми стаљинисти!“⁹⁷

Нађ из принципијелних разлога није хтио да формално поднесе оставку, јер је сматрао да је на силу смијењен, а за Кадара је сматрао да није свој човјек него да поступа по руским директивама. Кадар, односно Руси су пак сматрали да је Нађ затражио азил усљед бјекства од „надлежности мађарске револуционарно-сељачке владе.“⁹⁸

Ради објашњења цијеле ствари Револуционарној радничко-сељачкој влади Народне Републике Мађарске Јаноша Кадара, Влада ФНРЈ упућује писмо 18. новембра 1956. године у коме наводи да „нема апсолутно никакве везе с оваквом или онаквом дјелатношћу групе Имре Нађа, као ни са догађајима у Мадјарској, она је једино заинтересована да се нађе споразумно и пријатељско рјешење по питању азила и тражи писмену гаранцију да мађарски азиланти могу слободно да напусте југословенску амбасаду и врате се својим домовима уз гаранцију за личну безбједност.“⁹⁹ Мађари су писмом Савезном извршном вијећу, на руке Едварда Кардеља, 21. новембра одговорили да... „У интересу окончања ствари мађарска влада ... овим путем понавља више пута усмено да ту изјаву да према Имреу Нађу и члановима његове групе не жели примијенити казну због прошлих дјела. Примамо к знању, да на овај начин

⁹⁴ Josip Broz Tito, *Govori i članci, knj. XI, Zagreb 1959- 1987*, str. 228-230.

⁹⁵ Т. Јаковина, *н.дј.*, стр. 106.

⁹⁶ Мићуновић, *н.дј.*, стр. 184-187.

⁹⁷ Jules Archer, *Red Rebel, Tito of Yugoslavia*, New York, 1969, str. 161.

⁹⁸ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 201.

⁹⁹ И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 181; АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 75/1-37; Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 71; Ј. Р.С. Mathews. *н.дј.*, стр. 470.

престаје азил пружен групи; они ће напустити југословенску амбасаду и слободно отићи својим кућама.¹⁰⁰

Нађ је са својим друговима потписао изјаву да амбасаду напушта добровољно. Међутим, одмах по изласку из амбасаде, два руска војна возила су зауставила аутобус са Мађарима и, истјеравши југословенску пратњу, похапсила их и са члановима њихових породица пребацила их у Румунију.¹⁰¹ Југословенске протесте због кршења споразума, мађарска влада је одбацила, понављајући тезу о мијешању Југославије у њене унутрашње ствари и одбивши сваку расправу на ту тему, истакла да то питање „треба сматрати окончаним“.¹⁰² Двадесет година касније амбасадор Солдатић је казао да му се атмосфера на дан изласка Мађара из зграде амбасаде 22. новембра није свиђала, иако је стекао дојам да је Кадар током преговора био искрен.¹⁰³

Поновно захлађење југословенско - совјетских односа

Тито је у писму Хрушчову од 3. децембра 1956. године¹⁰⁴ протестовао због насилног одвођења мађарских комуниста у Румунију, док је много оштрији иступ према совјетској политици силе у Мађарској заузео Кардељ 7. децембра 1956. године пред Народном скупштином.¹⁰⁵ Кардељев оштар говор је схваћен као изазов општег анти-совјетског курса у југословенском руководству. Хрушчов је упозорио Мићуновића 12. децембра 1956. године да је то „непријатељски напад на Совјетски Савез у цјелини, на руководство, на систем. Није у питању Мађарска, већ СССР“.¹⁰⁶

Послије пораза мађарске револуције, у Аустрију је побјегло близу 200.000 грађана, иако је једна од заповјести совјетске врховне команде била да се затворе сви путеви у том правцу. Према званичним југословенским подацима, око 20.000 мађарских избјеглица се нашло почетком и у прољеће 1957. године у прихватним центрима широм Федеративне Народне Републике Југославије, која их је послије неуспјелог покушаја затварања државне границе коначно невољно примила. У року од годину и по дана, 16.374 лица су емигрирала на Запад, 2.733 се вратило у домовину, док се свега 600 Мађара интегрисало у југословенску за-

¹⁰⁰ В. Мићуновић, *н.д.*, стр. 93; И. Ивањи, *н.д.*, стр. 202; J. P.C. Mathews, *н.д.*, стр. 470.

¹⁰¹ J. P.C. Mathews, *н.д.*, стр. 470-471; И. Ивањи, *н.д.*, стр. 203-204.

¹⁰² Државна архива савезног МИП-а, Мађарска, стр. пов, ф-50, 420587, цитат из Д. Богетић, *н.д.*, стр. 71-72.

¹⁰³ Т. Јаковина, *н.д.*, стр. 106.

¹⁰⁴ АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 119/I-83, Д. Богетић, *н.д.*, стр. 72.

¹⁰⁵ Борба 16. новембар 1956.

¹⁰⁶ В. Мићуновић, *н.д.*, стр. 204-206.

једницу, која је материјалну подршку за насталу ситуацију добила веома касно, а свакако и недовољну у поређењу са насталим трошковима.¹⁰⁷

Након интервенције, над Мађарима је спроведена страховита одмазда и у мноштву разних докумената тешко је рећи шта је права истина. Према мађарским подацима погубљено је око 2.000 учесника мађарске револуције. Међутим, мађарски часопис „Мир и социјализам“ 1982. године признаје само 70 погубљења и 5.913 пресуда на казну робије, од тога 2.382 на робију дужу од године дана.¹⁰⁸ Цхарлес Гати, амерички професор мађарског поријекла који је и сам избјегао из Мађарске током догађаја 1956. године, тврди да је на смрт осуђено 229 особа.¹⁰⁹

На II хитном ванредном засједању Генералне скупштине Уједињених нација (од 4. до 10. новембра 1956) совјетска војна акција је оштро осуђена, али након позива за „повлачење без оклијевања“ није успиједило формирање било каквих тијела за концилијацију или међународних трупа. Југославија је подржала предлог да генерални секретар посјети Мађарску, али је одбила да прихвати на свом тлу истражне органе ОУН ради испитивања ситуације у Мађарској, наводећи да би то створило „опасан прецедент.“ Југословенски став који је њен представник Ј. Брилеј изнио у основи је био „компромисан“, то јест у смислу почетних осуда совјетске интервенције, али „не спремности“ за даље заоштравање односа са Совјетским Савезом.¹¹⁰

Све више је долазило до паралелног посматрања догађаја на Блиском истоку и у Мађарској. САД и земље Запада су настојале да истакну мађарски проблем, чему су се супротстављали СССР и представници земаља Источног блока. Југославија је сматрала да таквом политиком САД жели да ојача своје позиције у региону и наметне своју хегемонију у оквиру Западног блока.¹¹¹

Совјети су настојали да мађарска збивања максимално искористе. Када већ није било могуће привући Југославију у лагер, накнадно се барем могла због Мађарске нападати да је утицала на те догађаје.¹¹² У писму 10. јануара 1957. године Хрушчов је изнио бројне оптужбе на рачун југословенског руководства, као подстрекача немира у Мађарској,

¹⁰⁷Катарина Ковачевић, *Мађарске избеглице у Југославију 1956-1957. године, Токови историје 2003, бр. 1-2*, стр. 91-124.

¹⁰⁸И. Ивањи, *н.дј.*, стр. 207.

¹⁰⁹Charles Gati, *Hungary and the Soviet bloc* (Durham, NC: Duke University Press, 1986), стр. 127-155.

¹¹⁰Др. Ј. Јовановиц, *н.дј.* стр. 245.

¹¹¹Александар Животић, *Југославија и суецка криза 1956-1957.*, Инис, Београд 2008, стр. 269.

¹¹²Т. Јаковина, *н.д.*, стр. 110; Dušan Bilandžić, *Historija Socijalsitičke Federativne Republike Jugoslavije, Glavni procesi*, Školska knjiga Zagreb, 1985. стр. 218-219.

пропагирањем сопственог пута у социјализам, оптужујући га за потпуно другачији став током тајних преговора на Брионима уочи совјетске интервенције у Мађарској.¹¹³ Маргинализујући активности на политичкој сарадњи са Југославијом, СССР је покушао да у други план потисне негативан утицај југословенског примјера на сусједне земље социјалистичког лагера, који се појачавао упоредо са интензивирањем југословенско-совјетског заостравања, док је Југославија час одбрамбеном, час офанзивном политиком покушала да амортизује пад свог престижа због држања према збивањима у Мађарској и докаже да се није промијенио њен спољнополитички курс, за шта је оптуживана у појединим круговима на Западу.¹¹⁴

Неки кругови у Сједињеним Државама били су разочарани југословенском политиком према збивањима у Мађарској. Бијела кућа, ипак, није била незадовољна. Они су знали да Тито не може пристати ни на шта више од онога што је већ постојало у Југославији.¹¹⁵ Ајзенхауер је препознао улогу коју је Тито имао на развој догађаја у Источној Европи. У писму Титу 12. новембра 1956. године каже: „Заслуге за многе позитивне догађаје, сигуран сам, могу се приписати Вашим напорима, које сте, како разумијем, уложили у Београду 1955. године и Москви 1956. године да убиједите совјетске лидере да се ангажују на политици немијешања у унутрашње ствари других земаља. Овакав тренд је, чини се, отварао могућност стварања бољих услова у Источној Европи, док их није поништила бескрупулозна и свеопшта интервенција у Мађарској.“¹¹⁶

Погубљење Нађа и реакција југословенске политике

Руси су сматрали да би присуство Нађа у Мађарској било стална пријетња и опасност за смирење како су га они замислили.¹¹⁷ Према службеном саопштењу које је у Мађарској објављено, Имре Нађ је погубљен 16. јуна 1958. године, заједно са Пал Малетером, Миклос Ги-

¹¹³ Архив Југославије, ЦК СКЈ, 507/ИХ, 119/И-92, Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 72-73.

¹¹⁴ Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 73.

¹¹⁵ У писму Титу, Ајзенхауер са жаљењем констатује да Југославија није била у могућности да заузме став у Уједињеним нацијама око појединих фаза совјетске репресије над мађарскион народом. Он је ипак поздравио подршку коју је Југославија дала акцији Уједињених нација којом се захтијевало моментално повлачење совјетских трупа из Мађарске. (Ајзенхауерово писмо Титу, *The Papers of Dwight David Eisenhower, The Johns Hopkins University Press, Volume 17, part 11. chapter 22*, стр. 2384).

¹¹⁶ Ајзенхауерово писмо Титу, *The Papers of Dwight David Eisenhower, The Johns Hopkins University Press, Volume 17, part 11. chapter 22*, стр. 2383.

¹¹⁷ В. Мићуновић, *н.дј.*, стр. 202.

месијем и Јожефом Силађијем. Даљња петорица су осуђени на временске казне од пет година до доживотног затвора.¹¹⁸ Мићуновић, међутим, запажа да „има претпоставки да је Нађ био раније погубљен или да је подлегао за вријеме истраге, али да је вијест о томе објављена тек сада.“¹¹⁹

Објављивањем вијести мађарског Министарства правосуђа о погубљењу Имре Нађа и тројице чланова његове владе 17. јуна 1958. године, био је нови повод за заоштравање не само југословенско-мађарских, него и односа СКЈ са већим дијелом комунистичких партија из Европе и свијета.¹²⁰ Југословенско руководство је оптужено да се мијешало у унутрашње ствари Мађарске и да је подстицало групу Имре Нађа на побуну и рушење државног поретка.¹²¹ У западној штампи се све више постављало питање да ли је егзекуција повезана са ескалацијом југословенско-совјетског сукоба и са намјером Москве да застраши југословенско руководство и руководства осталих социјалистичких земаља у контексту евентуалног даљег оживљавања самосталног пута у социјализам.¹²² У том контексту је амерички државни секретар Далес на конференцији за штампу, на питање да ли погубљење Нађа има везе са актуелним југословенско-совјетским спором, одговорио: „Могло би да има везе и можда је наговјештај предсједнику Титу да, ако не буде покорнији, и он може, прије или касније, доживјети исту судбину.“¹²³

Оптужбе земаља чланица социјалистичког лагера о политичкој активности Имре Нађа на његовом суђењу тешко су погађале Београд: национални комунизам, улога југословенске амбасаде у надахњивању оружаног отпора и прије и после стварања нове владе, издавање илегалног листа, итд.). У име Државног секретаријата изјаву је одмах дао Јакша Петрић, наводећи како то „представља ново, забрињавајуће смишљено заоштравање у склопу кампање која се води против наше земље.“¹²⁴ Такође пада у очи чињеница да Кадар и његови сарадници нису били склони антијугословенској кампањи ни у ранијем периоду (када је КПСС озбиљно оспоравао Нацрт програма СКЈ)¹²⁵, а после сусрета Тито-Кадар у Карађорђеву 27. марта 1958. ти односи су крену-

¹¹⁸ Мићуновић, *н.дј.*, стр. 463.

¹¹⁹ Мићуновић *н.дј.*, стр. 464.

¹²⁰ Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 199-200.

¹²¹ Борба, 24. јун 1958.

¹²² Д. Богетић, *н.дј.*, стр. 200.

¹²³ J. Cambell, Tito's Seperate Road, 42-43; Elie Ebel, "Soviet Said to Bid Yugoslavia Obey or Face Penalty," New York Times, 12 May 1958, 1, 5; DSB, 7 July 1958, 39:7 (L. M. Lis, *н.дј.* str. 230-231).

¹²⁴ Т. Јаковина, *н.дј.*, стр. 109.

¹²⁵ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1978, Нолит Београд, стр. 551-553.*

ли узлазном путањом.¹²⁶ За Русе је посебно било важно Гомулкино изјашњење у прилог погубљењу Нађа, у говору 28. јуна 1958. који је московска „Правда“ пренијела 30. јуна. Оно је било драгоцјеније него иступање било које земље лагера против Југославије, јер је као својевремена жртва Стаљинове политике и противник Информбироа, уживао репутацију „пријатеља Југославије“ више него што би се то могло рећи за било којег другог вођу лагерских комунистичких партија.¹²⁷ Покрећући питање погубљења у разговорима са Хрушчовом, Мићуновић приговара „да је Нађ политички све мање значао у Мађарској; они су га сада физички ликвидирали, а политички васкрснули.“¹²⁸

Међународне импликације кризе у Мађарској

Пошто је побуна у Мађарској брутално угушена, поставило се питање да ли је одлучнија и вјештија западна дипломатија могла да је предуприједи. Амерички политичари нијесу били спремни да ризикују животе својих грађана ради рјешавања кризе која није директно угрожавала америчку националну безбједност, без обзира што се то косило с њиховом савјешћу. Послије револуције, Ајзенхауерова администрација се нашла на удару критика западне штампе због оптужби да је прво подстицала мађарско незадовољство, а потом их оставила на цједилу.¹²⁹ Совјетски Савез је, уводећи крвави мир и осуђујући бројне побуњенике,¹³⁰ очигледно био спреман да се изложи већим ризицима да би очувао своје позиције у Европи него што су Сједињене Државе биле спремне да се одупру у име ослобођења Мађарске.

Југословенско ангажовање током суецке кризе довело је до драстичног погоршања односа са Великом Британијом и Француском. Основна линија југословенске политике по том питању поклапала се са настојањима СССР да изврши снажан продор на овом простору па је у комбинацији са претходним југословенско-совјетским настојањима на плану нормализације међусобних односа током 1955. и 1956. године, југословенски став током суецке кризе дјеловао као додатни импулс у процесу међусобног политичког приближавања. Ипак, то зближавање није могло да отупи оштрицу југословенског неслагања са совјетском интервенцијом у Мађарској током новембра 1956. године, што је

¹²⁶ Д. Богетић, *н. дј.*, стр. 200-201.

¹²⁷ В. Мићуновић, *н. дј.*, 473.

¹²⁸ В. Мићуновић, *н. дј.*, 465.

¹²⁹ David James Marchio, „*Rhetoric and Reality: The Eisenhower Administration and Unrest in Eastern Europe, 1953-1959*” (Ph.D. diss., American University, 1990), str. 24.

¹³⁰ Radovan Vukadinović, *Međunarodni odnosi od hladnog rata do globalnog poretka*, Zagreb 2001, str. 435.

имало низ последица на укупан интензитет југословенско-совјетских односа.¹³¹

Суецка криза је подстакла арапске земље и лидере несврстаних земаља, као што су биле Индија и Југославија, на жестоку критику Велике Британије и Француске. Међутим, када је у питању била Мађарска, исте те земље нису биле вољне да коментаришу совјетске поступке, а камоли да их осуде у Уједињеним нацијама.¹³² Југословенска дугорочна безбједносна политика се заснивала на очекивањима да ће доћи до ерозије блокова и окончања хладног рата, као и увјерењу да ће све више земаља у својој борби за независност, усвајати политику несврставања и неповезивања са било којом супер силом у хладноратовској констелацији.¹³³

Епилог мађарске кризе

Нема сумње да је тајно суђење и егзекуција Имре Нађа и његових сарадника послје 4. новембра 1956. утицала на погоршање југословенско-совјетских односа. Југословенско руководство је пристало на сарадњу са Совјетима ради елиминације ове групе из политичког живота Мађарске како би помогли обнављању уздрманог комунистичког система. Међутим, Тито је цијенио да је давање политичког азила Нађу и његовим сарадницима у југословенској амбасади у Будимпешти само тренутно рјешење. Надао се да ће сређивањем ствари они бити рехабилитовани и имати удјела у креирању мађарске политике. Идеја је била да, ако се Нађ врати на власт, национал – комунистичка политика, пријатељски окренута према Титу, коју је Нађ спроводио прије октобра 1956. године била би до неког нивоа уграђена у нови политички систем. Ипак, компромис Кадара и Нађа, за који су Југословени сматрали да представља историјски императив, није могао бити реализован у датим околностима, што је значило да је давање политичког азила убрзо ставило Београд у велике неприлике. Заједничке махинације совјетског и мађарског руководства, хапшење и депортовање Нађа и његових сарадника послје добровољног изласка из југословенске амбасаде, ставили су Југославију у неизвјесну ситуацију и промијенили њен имиџ у очима међународног јавног мњења. Југословени нису могли урадити ништа осим да протестују. Случај Нађа није био ништа више осим катализатор тог

¹³¹ Александар Животић, *Југославија и суецка криза 1956-1957.*, Инис, Београд 2008, стр. 315.

¹³² Kissinger, *n.d.*, str. 500-501.

¹³³ Alvin Z. Rubenstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, Princenton Univesrity Press, 1970, str. 77.

процеса, јер је погоршање дипломатских односа првенствено била посљедица чињенице да су Совјети схватили да се Југословени никада неће вратити у совјетски блок, и што је још било горе са московске тачке гледишта, Југославија је преузимала све активнију улогу у несврстаном покрету.¹³⁴

За Совјетски Савез, Мађарска револуција је значила накратко заустављање процеса дестаљинизације. Тврдорукаши у совјетском руководству су, узимајући мађарски примјер, накратко били у прилици да зауставе даљу либерализацију. Међутим, након обрачуна са „анти-партијском групом“ у љето 1957. године, Хрушчов је наставио мјере започете на XX конгресу. Коначни резултат догађаја у Мађарској из 1956. године био је напуштање било каквих идеја које су још увијек постојале у Источној Европи да се револтом могло ослободити совјетских стега. Пасивност Запада, бруталност совјетске интервенције, и на крају ирационално велики степен одмазде, све то заједно допринијело је рушењу такве илузије.¹³⁵

Устанак у Мађарској су покренуле реформско-комунистичке снаге, без јасне визије шта желе. Имре Нађ је више размишљао о реформама комунистичког система, него да он буде њихов покретач или теоретичар. Москва је била затечена развојем догађаја у Мађарској од 23. октобра, а Хрушчов се борио за пуну превласт. Не мање затечене су биле и Сједињене Државе. Након револуције, Мађарска недвојбено остаје дио земаља народне демократије, можда због временске повезаности догађаја у Мађарској са онима на Блиском истоку. Југославија је била увучена у замку вјеште совјетске политике из које се ипак извукла. Нађу је приписан терор који су неколико дана спроводиле разне групе по Мађарској. Преовладава оцјена да се претежно радило о устанку за ослобођење од совјетске доминације, а да су све друге појаве биле узгредне. У том контексту треба сагледати улогу Југославије, чије дипломате нису успјеле да изнуде Нађову оставку. Шта је њено руководство учинило свјесно, а шта само неспретно да су га критиковале обје стране, и Москва и западне силе? С једне стране осуђена је да је подржала устанак, па чак и учествовала у његовом разбуктавању, а с друге стране да се вратила у комунистички лагер и издала Мађарску револуцију и њене вође. Досадашње студије још увијек не нуде све одговоре.

¹³⁴Csaba Bekes, *The 1956 Hungarian Revolution and World Politics, Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution Budapest, Hungary Working Paper No. 16, Woodrow Wilson International center for Scholars, Cold War international history project*, Washington D.C., September 1996 str. str.25-26.

¹³⁵C. Bekes, *n.dj.*, str. 26-28.

Zlatko IVANOVIĆ

YUGOSLAV - SOVIET RELATIONS WITH REGARD
TO THE 1956 HUNGARIAN CRISIS

Summary

Normalization of Yugoslav-Soviet relations after the death of Stalin inevitably determined Yugoslav relations with other socialist countries. The new Yugoslav foreign policy established at the beginning of 1950s had an immense influence on other socialist countries of the Soviet camp, in particular Poland and Hungary. The intensification of Yugoslav – Hungarian dialogue initiated by Yugoslav – Soviet reproachment followed the currents of political events in Hungary (Imre Nagy vs. Matyas Rakosi and Erno Gero), with Yugoslav leadership actually supporting Nagy. The sheltering of Nagy and his followers in the Yugoslav Embassy in Budapest after Soviet troops brutally crushed the rebellion, Yugoslav-Soviet-Hungarian negotiations about the group departure from the Yugoslav Embassy, and the inter-party negotiations which started after Nagy's abduction, resulted in the repeated worsening of diplomatic relations between Yugoslavia and Soviet Union. The Soviets realized that Yugoslavia would never return to the Eastern block and, still worse from Moscow's point of view, that Yugoslavia would play a more and more active role among the non-aligned states. For United States, Yugoslavia was supposed to serve as a model to be followed by other socialist countries in their efforts to become more liberal and independent from the Soviet Union.